

Колесник Н.
(Україна)

ФОЛЬКЛОРНІ АНТРОПОНІМИ ЯК ДЖЕРЕЛО РЕКОНСТРУКЦІЇ НАЙДАВНІШИХ ФОРМ ПРОТОУКРАЇНСЬКОГО МІФОЛОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ

Хвиля національного відродження на межі третього тисячоліття вкотре повертає українців не тільки до писемної, але й до найглибших шарів дописемної історії нашого народу та його мови. Справжньою скарбницею для дослідників є залишки язичництва, які збереглися у національному фольклорі. Свого часу ще І. Нечуй-Левицький здійснив на фольклорних обрядових матеріалах дуже цікаву реконструкцію української міфології. І хоча, як зауважив український ономаст Ю. О. Карпенко, «фольклорні тексти пересипані християнськими мотивами, мотиви ці переважно, як це маємо і в звичаях, стають лише формою, зовнішнім одягом язичницької сутності»¹.

Дослідження системи жіночих особових імен, зафіксованих українськими народними календарно-обрядовими піснями, засвідчили, що ім'я *Ганна* помітно вирізняється у жіночій підсистемі обрядового іменника XIX – першої половини XX ст. З-поміж 65 імен його жіночої підсистеми, 42 імені (близько 63 % усього жіночого антропонімікону) мають кількість уживань, що не перевищує в календарно-обрядовій поезії цифру 7. Проте вживання особового імені *Ганна* сягає 246, *Марина* – 194, *Марія* – 179, *Анастасія* – 114 разів. Пояснення такої різниці в кількості вживань лише популярністю – непопулярністю імені у народно-розмовній системі найменування видається занадто спрощеним. Адже за умов наявності тісного зв'язку з національним

антропоніміконом фольклорні імена усе ж є елементами фольклорних текстів (у нашому випадку обрядових), витoki яких сягають найвіддаленіших епох існування нашої культури. Подивимось на вживання згаданих вище фольклорних імен з точки зору їх участі в обрядових текстах, що мали заклинальний характер і могли зберегти згадку про давні вірування українців.

Однією з найшанованіших богинь у праукраїнців була богиня води *Дана*. Її уявляли як вічно юну, чарівну Діву і водночас дружину Вогню², який позначав первісну матерію чоловічої статі, що, поєднавшись з первісною матерією жіночої статі (Вода, *Дана*), утворила всі речі на землі³. Відомий український церковний діяч і вчений початку XX ст. К. Сошенко пише, що, на думку народу, в великій містерії Різдва світа вогонь та вода були головними творчими чинниками⁴. Зрештою і Різдвяні, і Великодні свята, і свято Івана Купала нерозривно пов'язані з цими двома символами-культами вогню і води. Можливо, найуживаніші в обрядовому фольклорі жіночі імена безпосередньо пов'язані з культом води та богинею *Даною*.

За спостереженнями Я. Головацького, «первісно Ефеська Діана, тобто Артеміда, являла собою воду як діюче начало творення і вшановувалась як Діва і разом з тим всесвітня мати»⁵. У польському пі-

сенному фольклорі міфологічне ім'я *Діана* вживається у значенні «прекрасна», втративши будь-який зв'язок з міфологією. В українських текстах згадане ім'я зафіксоване нами тільки двічі.

У пародійній колядці звертання «Слічняя Діянна, мати єсть і панна» вживається в зверненні до Пречистої Діви Марії не тільки в значенні «прекрасна», але й за аналогією: *Діана (Діанна, Діянна, Діванна, Діва, Дана)*, як і Божа Мати – уособлення жіночої божественної субстанції.

А от у колядці з Дрогобиччини 1880 року співається:

Повідай нам,
Гануньо панно, слічняя *Діянно*,
Покажися нам⁶.

Як і в попередньому тексті, порівняння «слічняя Діянна» вжито на позначення «прекрасна», але на відміну від нього, воно є елементом формули «гречная панна, красна (ім'я)», «гречная панна, панна (ім'я)», «панна дівойко, красна панянка, на ім'я...». Більше того, у купальській пісні з Черкащини 1855–1856 років у записях М.Максимовича читаємо:

Іваночку, мій братику
Не губи мене у суботоньку,
А згуби мене в неділоньку...
Парубочки йдуть, стрілочки беруть.
Тебе *Йвана* проклинають,
Мене *Ганну* споминають:
Ой була *Ганна*,
Пресличная панна!⁷

Сам М.Максимович так трактує цей текст: «...тут ми могли б визнати купальську Ганну як сестру Сонця... і припустити, що в міфічних оповідях йшлося про гнів Сонця-царя на сестру свою Купалу, яку величають під іменем пресличної Ганни»⁸. А далі робить припущення, що головним предметом Купальського свята було потоплення водної богині Купали чи Купальниці, яку згодом було названо Ганною чи Анною⁹.

Можливо, особове ім'я *Ганна (Анна)* не лише в купальському дійстві та купальських піснях, але й в обрядових піснях взагалі, первісно вживалось на позначення *Дани* (Води-Матері), жіночого початку Всесвіту.

Так, чимало уживань імені *Ганна* у колядках припадає на ті тексти, які, за К.Сосенком, належать «до найдавніших колядок про почин світа». В них звучить мотив Дунаю, що є «містичним потоком, синонімом неначе одухотвореної сили і активності в світі водного елемента»¹⁰, наприклад:

Плила дівойка доловь Дунаємь,
Дунаю, гей, Дунаю, море, Ганусю зоре!
Бнжить коло ней татцейко ей:
«Подайми, татцю, свою ручейку,
Най я не тону вь Дунаичейку!»¹¹
Прийшла Ганусейка на Дунай по воду
Дунаю-море, Гануню-зоре!
Воду брала, в Дунай впала
І крикнула: – Рятуночку!¹²

М.Максимович подібне явище відзначив і в купальських піснях, де «оспівається потопання у Дунаї Ганни, яка величається красною панною, тобто дівою, можливо, це Діванна (Діанна)...»¹³. До найдавніших належать також колядки, що містять мотив прадерава, яке символізують пшениця, виноград, яблуня з золотими яблуками, верба з золотою корою, «золото або срібло, блискучі предмети, що скріплюють люнарну символіку»¹⁴. У цих колядках уживання імені *Ганна* теж не поодинокі. Нами зафіксовано близько десяти таких прикладів, як-от у колядці з Полісся:

Була в батенька нова світлонька...
А коло неї садок саджений,
Садок саджений, злотом ряшений.
Стерегла же його дівка *Ганнуся*...¹⁵

На думку К.Сосенка, «темою більшої частини щедрівок є ідеальна дівчина, що стереже райського дерева, садить його і плекає та відтак доглядає. Найчастіше

стереже вона золоті ряски чи то роси на райським дереві, або винограду, або золотистої, колосистої **пшениці**. Райське дерево є символом місяця, а дівчина є символом зорі»¹⁶. Зоря ж на Україні, на думку багатьох учених, не тільки небесне тіло, але й символ дощу, тобто води, а отже безпосередньо пов'язана з богинею *Даною*.

Окрім колядок про початок світу, ім'я *Ганна* фіксують давні колядки про войовничу діву-богатирку:

Моя *Ганнусю*, моя донейко,
Ой поїдь, поїдь на войночку...¹⁷

Цікаво, що пісню «Ішла *Дойна* із Го-ришня», яка збереглась у буковинському регіоні, дослідники теж трактують як пісню-міф про войовничу діву-богатирку, ім'я якої *Дойна* – трансформоване завдяки впливу сусідньої Молдови слов'янське *Дана*¹⁸.

Засвідчують ім'я *Ганна* також колядки та риндзівка, що зберегли спогад про існування, за К.Сосенком, поділу староукраїнської суспільності на групи¹⁹. Власниця цих груп-громад – *Ганна* (*Дана*?). Наводимо текст колядки:

Помагай Бі господарейко!
Маєте ви славную дучку,
Славную дочку та *Ганунейку*,
Має *Гануне* три городойки.
Цвила роже червона²⁰.

Символічність образу дівчини на ім'я *Ганна* з веснянки (Ой види *Ганя*, що невіронька, Пустила коня в чистее поле, Сама скочила в сивее море...²¹) та з русальної пісні (Ой там *Ганночка* гуляла, Жемчуг-намисто обірвала...²²), як і в колядках, наводить на думку про невідповідність антропоніма *Ганна* в цих текстах.

Окрім популярності цього імені у більшості обрядових жанрів, антропонім *Ганна* є одним з найпоширеніших жіночих імен у календарно-обрядових піснях. Нагадаємо, кількість його вживань значно більша за кількість фіксацій імені

Марія, яке традиційно вважається, як і чоловіче *Іван*, найпопулярнішим ім'ям народнорозмовного іменника. Кількість уживань імені *Ганна* була б ще більшою, коли б ми взяли до уваги, що всі словники XIX ст. подають ім'я *Галя* як варіант імені *Ганна*. Зафіксоване це явище і в обрядовому фольклорі:

Що в саду, в саду стояла дулька.
Ой там *Ганночка* росу трусилла,
Труснула росу у полу свою.
Приспів:
Винная, винная ти ягодочко,
ой *Галю*²³.

Не можна обминути ще одного факту: кількість варіантів до імені *Ганна* числом 62 значно більша не тільки за кількість варіантів до імені *Марія*, яких усього 27, але й переважає кількість варіантів імен *Марія* й *Марина* разом узятих.

Звертає на себе увагу й те, що ім'я *Ганна* в обрядових піснях нерідко входить до складу певної формули, яка є спільною для найдавніших жанрів обрядової поезії (колядок і щедрівок, веснянок, купальських пісень): *гречная панна на ім'я Ганна*; *Ганна пресличная (приличная) панна*; *гречная панно, красна Ганнунейко*; *панна дівойко, красна панянка на ім'я Ганнуса* і т. ін.

Російський вчений В.Н.Топоров, досліджуючи власне ім'я в міфоепічному аспекті як один із «способів збереження традиції у часі, дійшов висновку, що це один із неясних способів забезпечення стійкості повідомлення в часі. Він пов'язаний з особливим видом екстенсивного використання певних особових імен... широке введення певних вагомих для цієї традиції імен, що мали відношення до прецедента (першоподії), який поклав початок традиції... Конкретні, масові, побутові і профанічні ситуації співвідносяться з первісним і єдиним сакральним прецедентом. Тим самим первісна інформація зберігається у вигляді окремих відпрацьованих традицією моделей»²⁴.

Уживання найпоширеніших фольклорних особових імен, зокрема жіночого імені *Ганна*, мають безпосередні відношення до висловлених В.Н.Топоровим думок. Екстенсивне використання згаданого імені в обрядових піснях, найдавніші з яких являють собою усталені, «відпрацьовані традицією моделі», безперечно, є підтвердженням відношення цього імені до першоподії.

Навіть у священнослужителів не викликає нині заперечення той факт, що українське християнство зазнало потужного трансформуючого впливу язичництва. Український вчений-філолог, педагог і церковно-громадський діяч І.Огієнко у 60-х роках нашого століття писав: «Давні вірування, як довговіковий набуток духовний, не могли легко й безслідно розв'язатися перед наступом Нової Віри серед народу... тому поставала мішанина вірувань, т. зв. синкретизм, а правильніше – двоєвір'я...»²⁵ Без знання вірувань дохристиянських, на думку І.Огієнка, неможливо належно й глибоко зрозуміти сучасну духовну культуру українського народу, історію його суспільного життя, історію української культури та літератури, як давньої, так і нової²⁶. Не можна досягнути та зрозуміти і української мови, зокрема українського іменника.

Український мовознавець П.П.Чучка, досліджуючи сліди язичництва в антропонімії українців карпатського регіону і дійшовши висновку, що християнізація торкнулась лише поверхневих пластів слов'янської антропонімії, чи не єдиною перемогою церкви в її антропомічній діяльності на Русі називає масове видалення з офіційного (а згодом і побутового) вжитку кількох тисяч язичницьких імен давніх слов'ян і запровадження на їх місце кількох сотень імен візантійсько-християнського календаря²⁷. Учений вважає, що «мабуть, доцільніше б говорити не про сліди язичництва в су-

часній чи давній антропосистемі українців, а легше було б зібрати докупи і прокоментувати все те, що полишило після себе християнство разом із державною адміністрацією на потужному фоні давньої слов'янської самобутньої антропонімії»²⁸.

Важко повірити, що за такого могутнього трансформаційного впливу язичництва на український іменник доби християнства система особових імен одноосібно його уникнула. Тим паче, що згаданий вище П.П.Чучка в тій же праці наголошує: «... фонетика, морфологія, а особливо словотвір християнських імен протягом тисячолітнього освоєння їх нашими предками змінився настільки, що нині в цих іменах нерідко вже важко углядіти чи віднайти їх староеврейські, латинські чи грецькі прототипи²⁹. Продовжимо його думку: важко углядіти чи віднайти часом і тому, що адаптовані народні варіанти не тільки припасовувались до фонетичної і граматичної системи української мови, але й співвідносились з дохристиянською системою найменування.

Можливо, так звично трактовані нами імена української системи називання як грецькі, латинські, староеврейські і т.ін. у процесі засвоєння та адаптації українською мовою стали значно ближчими до національної системи найменування епохи язичництва. Збережені завдяки своїй зовнішній подібності і можливості трактуватися як імена церковного календаря, певні антропоніми сучасного іменника залишилися традиційними, зберігши в своїй першооснові сакральний зміст і заховавши для нас давню міфологію. Вік їх обчислюється тисячоліттями. Усе сказане вище є ще одним доказом уже загальноновизнаної тези, що українська ономастика (фольклорна антропонімія зокрема) зберегла в собі найглибші пласти нашої історії та культури.

¹ Карпенко Ю.О. Слов'янська міфологія і український фольклор // Мова та стиль українського фольклору: 36. наукових праць. - К.: ІЗМН, 1996. - С. 22-33.

² Плачинда С.П. Словник давньоукраїнської міфології. - К., 1993. - С. 22.

³ Там же. - С. 48.

⁴ Сосенко Ксенофонт. Різдво - Коляда і Щедрий Вечір: Культурологічна оповідь. - К., 1994. - С. 55.

⁵ Головацький Я.Ф. Очерк старославянського баснословія или міфології. - Львов, 1860. - С. 30.

⁶ Колядки та щедрівки. Зимові обрядові поезії трудового року: Збірник / Упоряд., передмова і примітки О.І.Дея. - К., 1965. - С. 450-451.

⁷ Максимович М. Дні і місяці українського селянина (IV.Іюнь) // Мистецтво, фольклор, етнографія: Наукові записки ІМФЕ. Т. I-II. - К., 1947. - С. 243.

⁸ Там же. - С. 244.

⁹ Там же. - С. 244.

¹⁰ Сосенко Ксенофонт. Згадана праця. - С. 225.

¹¹ Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я.Ф.Головацким. Ч. II. Обрядные песни. - Москва, 1878. - С. 80.

¹² Колядки та щедрівки. - С. 418-419.

¹³ Максимович М. Згадана праця. - С. 241.

¹⁴ Сосенко К. Згадана праця. - С. 148.

¹⁵ Пчилка Олена. Українські колядки: Текст волинський. - Оттиск із журналу «Кієвська Старина». - К., 1903. - С. 38.

¹⁶ Сосенко К. Згадана праця. - С. 91.

¹⁷ Українка Леся. Збір. творів: У 12-ти томах. - Т. 9. Записи народної творчості. Пісні, записані з голосу Л.Українки. - К., 1977. - С. 15-16.

¹⁸ Знойко О.П. Міфи Київської землі та події стародавні: Наук.-попул. ст., розвідки. - К., 1989. - С. 157; Весняно-літня поезія трудового року / Упоряд., передмова та примітки О.І.Дея. - К., 1969. - С. 87.

¹⁹ Сосенко К. Згадана праця. - С. 189.

²⁰ Верхратський І. Говір батюків // 36. філологічної секції НТШ. - Львів, 1912. - Т. XV. - С. 168.

²¹ Гаївки. Зібрав Володимир Гнатюк // Матеріали до української етнології. - Львів, 1909. - Т. XII. - Ч. I. - С. 146-147.

²² Ігри та пісні. Весняно-літня поезія трудового року / Упоряд., передмова та примітки О.І.Дея. - К.: Вид-во АН УРСР, 1963. - С. 325.

²³ Колядки та щедрівки... - С. 422-423.

²⁴ Топоров В.Н. Об одном способе сохранения традиции во времени: имя собственное в мифологическом аспекте // Проблемы славянской этнографии. - Ленинград: Наука, 1979. - С. 142-143.

²⁵ Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. монографія. - К., 1992. - С. 8.

²⁶ Там же. - С. 8-9.

²⁷ Чучка П.П. Сліди язичництва в антропомії українців карпатського регіону // Ономастика України першого тисячоліття нашої ери. - К.: Наук. думка, 1992. - С. 177.

²⁸ Там же. - С. 177.

²⁹ Там же. - С. 197.